

Paminklų ir politikos santykis Lietuvoje: paminklų tapsmas politinių diskusijų objektu

Viktorija Rimaitė

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantė
El. paštas: v.rimaite@gmail.com

Santrauka. Šiame straipsnyje pristatomas paminklų ir politikos santykis. Pasitelkiant klasikinius paminklų politiškumą aiškinančius autorius ir praktinių atvejų užsienyje pavyzdžius, apibrėžiami pagrindiniai teoriniu lygmeniu pateikiami paminklų ir politikos santykio tipai. Atsispiriant nuo teorinių prielaidų, taikant tipologinės analizės principą, įgyvendinama Lietuvos akademinio diskurso analizė, leidžianti pristatyti Lietuvoje egzistuojančią politikos ir paminklų santykio tipologiją, padedančią suprasti, kodėl paminklai tampa politinių nesutarimų ir politinių diskusijų objektu.

Reikšminiai žodžiai: paminklai, atmintis, tapatybė, paminklų politiškumas, menas ir politika.

Political Relationship among Monuments: Monuments as the Subject of political Debate

Summary. The aim to identify the types of political relationship among monuments can be defined as the main goal of the article. Regarding the ongoing debate about the politicization of monuments in Lithuania, the article seeks to find out what features and functions of monuments make them the subject of political controversy and political discussion. The analysis starts with theoretical assumptions distinguishing the types of relationship between monuments and politics that dominate the theoretical level. After the review of the theoretical level, the typology of the relationship between politics and monuments in Lithuania is explained highlighting the exceptions of the Lithuanian case by going through the typological analysis of the Lithuanian academic discourse.

Keywords: monuments and politics, art and politics, identity, memory, monuments.

Received: 23/09/2019. Accepted: 13/01/2020

Copyright © 2019 Viktorija Rimaitė. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Ivadas

Pastarųjų metų nesutarimai dėl paminklo dr. Jonui Basanavičiui ir skulptūros Lukiškių aikštėje į viešąją erdvę iškėlė ir politizavo paminklų, skulptūrų Lietuvoje klausimą. Dėl dr. Jono Basanavičiaus paminklo buvo nesutariama, kur turėtų stovėti šis paminklas, kas turėtų jį kurti, kaip jis turėtų atrodyti ir kokio dydžio turėtų būti¹. Paminklo Lukiškių aikštėje klausimas sprendžiamas nuo 1991 metų, kai buvo išmontuota čia stovėjusi Lenino skulptūra. Aikštės sutvarkymo ir įpaminklinimo klausimas itin suaktyvėjo 1999 metais, o 2011 metais Kultūros ministerija buvo paskelbusi paminklo Lukiškių aikštėje konkursą. Geriausi aikštės įpaminklinimo projektai buvo išrinkti 2013 ir 2014 metais², tačiau dėl prieštaringų vertinimų ir nesutarimų šie projektai nebuvo įgyvendinti. Dėl kontroversiškų vertinimų skulptūros projektas, išrinktas 2017 metais paskelbto Lukiškių aikštės skulptūros konkurso nugalėtoju, taip pat vis dar nėra įgyvendintas³. Šiuo metu viešojoje erdvėje politikos ir paminklų susidūrimas itin ryškiai matomas, diskutuojant ir nesutariant dėl Vilniaus Pylimo ir Pamėnkalnio gatvių sankirtoje stovinčios rašytojo Petro Cvirkos skulptūros, kurios politinę dimensiją aiškiai liudija paminklo nuvertimo įtraukimas į sostinės savivaldybės valdančiosios koalicijos programą.

Šiandieninės diskusijos ir nesutarimai dėl paminklų, vykstantys Lietuvos Respublikos (LR) Seime, viešojoje erdvėje, žiniasklaidoje, pripažįsta neginčijamą politikos ir paminklų ryšį – neabejotina, kad paminklai yra tapę politinių diskusijų ir politinių nesutarimų objektu. Nors diskusijose ir nesutarimuose paminklai ir su jais susiję klausimai

¹ Valatkienė L., „Pasityčiojimas iš paminklo patriarchui – išdidintas ir su romėniška toga“, *Delfi.lt*, <www.delfi.lt/veidai/kultura/pasityciojimas-is-paminklo-patriarchui-isdidintas-ir-su-romeniska-toga.d?id=70399730>, 2019 11 30.

² BNS, „Kultūros viceministrė: nereikėtų skubėti statyti Vyčio paminklą Lukiškių aikštėje“, *BNS*, <<https://www.delfi.lt/veidai/kultura/kulturos-vice-ministre-nereiketu-sku-beti-statyti-vycio-paminkla-lukiskiu-aiksteje.d?id=73420974>>, 2019 11 30.

³ Laurinavičienė B., „Kovos laukas – Lukiškių aikštė“, *Verslo žinios*, <<https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2018/04/30/kovos-laukas--lukiskiu-aikste>>, 2019 11 30.

yra matomi kaip neabejotinai politizuoti, aiškiai deklaruojamas politikos ir paminklų santykis, kodėl tas santykis atsiranda, dėl ko paminklai tampa politinių debatų priežastimi, kokios paminklų savybės ar funkcijos lemia jų politiškumą, nėra detalizuojama ir paaiškinama. Atsakymų į šiuos klausimus bus ieškoma straipsnyje pateikiamoje analizėje.

Šio straipsnio tikslas – remiantis teorinėmis prielaidomis, liudijančiomis paminklų veikimą politinėse darbotvarkėse, išskirti Lietuvoje dominuojančius paminklų ir politikos santykio tipus. Šių tipų apibrėžimas leis numatyti, kokios paminklų savybės ar funkcijos implikuoja politikos ir paminklų santykį, apie kurį diskutuojama ir dėl kurio nesutariama viešojoje erdvėje. Kadangi viešosios erdvės diskusijos nedetalizuoja, neišskleidžia paminklų ir politikos santykio, šio santykio tipų ieškoma akademiniam diskurse⁴ kaip erdvėje, kur, kalbant apie paminklų buvimą ir veikimą socialiniame pasaulyje, paminklų ir politikos santykis ne tik pripažįstamas, bet kartu ir paaiškinamas. Straipsnyje laikomasi nuostatos, kad Lietuvoje įgyvendinti tyrimai gali padėti atskleisti, koks tas santykis yra – kokie paminklų ir politikos santykio tipai⁵ egzistuoja Lietuvoje. Todėl, siekiant išskirti Lietuvoje do-

⁴ Akademinis diskursas šiuo atveju apibrėžiamas kaip akademinės studijos, akademinės knygos, rinktinės, straipsniai etc., kuriuose įtvirtintas kalbėjimas apie paminklus. Į diskurso medžiagą taip pat įtrauktos knygos, sudarytos mokslinių darbų pagrindu (konkrečiai Rasos Antanavičiūtės daktaro disertacijos ar disertacijos dalių pagrindu parengtos knygos „*Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse*“ ir „*Vilniaus paminklai: kaitos istorija*“, sudaryta kartu su Egle Mikalajūne) bei Jolantos Marčišauskytės-Jurašienės parengtas gidas „Vilniaus skulptūrų kelias: kultūrinis gidas“ (nors tai kultūrinis gidas, pirmoji jo dalis sudaryta istoriografiniu pagrindu, besisiejančiu su akademinio žanro kanonais ir kalbančiu apie paminklų ir politikos bei socialinio gyvenimo santykį).

⁵ Pabrėžtina, kad šio straipsnio kontekste siekiama atrasti ne konkretų santykio turinį, bet šio santykio pobūdžio variacijas – politikos ir paminklų santykio kryptis, tipus. Toks siekis diktuoja ir analitinę logiką: pagrindinis dėmesys sutelkiamas ne į empirinių atvejų analizę, kuri nurodytų, kokio turinio, kokių idėjų ar politinių tikslų papildoma kiekviena išskirta santykio kryptis (tai yra kokią politinę žinią siunčia konkretus paminklas ar kokias politines pozicijas atskleidžia tam tikros diskusijos apie konkrečius paminklus), bet į teorinių aiškinimų analizę, nurodančią, kokiomis kryptimis gali sąveikauti paminklai ir politika, kokios paminklų savybės ir funkcijos yra būtinos, kad diskusijos apie paminklus virstų politinėmis diskusijomis.

minuojančius paminklų ir politikos santykio tipus, taikant tipologinės analizės metodą, analizuojamas akademinis diskursas – akademinėje erdvėje įtvirtintas kalbėjimas apie paminklus ir jų santykį su socialiniu pasauliu. Pabrėžtina, kad akademinį diskursą šiuo atveju sudaro ne tik darbai, kalbantys apie tiesioginį paminklų ir politikos santykį: paminklų analizių Lietuvoje nėra daug, o tiesioginį paminklų ir politikos santykį analizuojančių tyrimų beveik nėra. Todėl, siekiant išskirti Lietuvoje veikiančią paminklų ir politikos santykio tipologiją, įtraukiamos įvairių akademinų perspektyvų analizės, kalbančios apie paminklus ir jų buvimą ir (ar) veikimą socialiniame pasaulyje⁶.

Tipologinės analizės metodas pasirinktas kaip deskriptyvus analitinis įrankis, leidžiantis išgryninti kategorijų rinkinį, taikomą tam tikro socialinių mokslų reiškinių – šiuo atveju paminklų ir politikos santykio – aiškinimui, išskiriant tarpusavyje susijusias, bet tam tikromis charakteristikomis tarpusavyje besiskiriančias to paties reiškinių aiškinimo kategorijas⁷. Tipologinė analizė leidžia išskirtas kategorijas palyginti, atskleidžiant, kuo viena kategorija skiriasi nuo kitos⁸. Straipsnyje ši analizė įgyvendinama trimis žingsniais: pirma, identifikuojamas analizės objektas – politikos ir paminklų santykis; antra, analizės medžiagoje ieškoma dažniausiai pasikartojančių šio santykio aiškinimų; trečia, antrinio duomenų apdorojimo metu atskartojančių reikšmių pagrindu suformuojamos politikos ir paminklų santykį apibrėžiančios kategorijos.

Kadangi pagrindinė analizės medžiaga, leidžianti išnagrinėti pagrindinį analizės objektą – paminklų ir politikos santykį bei šio

⁶ Analizuojant užsienyje dominuojantį paminklų ir politikos santykio aiškinimą galima remtis tyrimais, nurodančiais tiesioginį paminklų ir politikos santykį bei keliančiais su politika tiesiogiai susijusius tyrimo klausimus, o Lietuvos atveju politiniai klausimai neretai analizuojami taikant urbanistinės, kultūrologinės ar atminties studijų strategijas, kurias pasitelkiant tiriama paminklai.

⁷ Given L. M., ed., „Typological Analysis“, *SAGE*, <<https://methods.sagepub.com/reference/sage-encyc-qualitative-research-methods/n472.xml>>, 2019 11 30.

⁸ Wikander O., „The Hebrew Consecutive Waw as a North West Semitic “Augment”: A Typological Comparison with Indo-European“, *Vetus Testamentum* 60 (2), 2010, p. 260–270.

santykio tipus, yra akademinis diskursas, pirmojoje straipsnio dalyje bus aptariama, kokiomis savybėmis ir (ar) funkcijomis, vadovaujantis akademinė literatūra, turi išsiskirti paminklas, kad jis pretenduotų tapti politinės diskusijos, politinių debatų objektu. Pateikus politinės minties konstravime dalyvaujančių paminklų apibrėžimą, apibendrinant klasikinius paminklų ir politikos santykių apibrėžusius autorius bei šiuo metu užsienyje vyraujančias, plačiai pripažįstamas tokio pobūdžio tyrimų tendencijas, išskiriami politikos ir paminklų santykio tipai. Antroji straipsnio dalis analizuoja Lietuvos akademinį diskursą: atsispiriant nuo pirmojoje straipsnio dalyje pristatytos politikos ir paminklų santykio tipologijos, analizuojama, kokie šio santykio aiškinimo tipai vyrauja Lietuvos akademiniam diskurse. Kadangi analizuojamas akademinis diskursas ir jame išskleidžiamas politikos ir paminklų santykio aiškinimas, analizėje atsiribojama nuo tiesioginių viešosios erdvės diskusijų paminklų klausimu ir LR Seimo nutarimų ar kito pobūdžio dokumentų turinio analizės.

1. Teorinis lygmuo: tarp politinės darbotvarkės įgyvendinimo ir tapatybinio pasakojimo kūrimo

1.1. Skulptūros tapsmas politiniame dispute dalyvaujančiu paminklu

Vadovaujantis prielaida, kad analizuojamas akademinis kalbėjimas gali atskleisti sąlyčio taškus, per kuriuos įvyksta paminklo ir politikos susidūrimas, svarbu suprasti, kokių bruožų rinkiniu turi pasižymėti paminklas, pretenduojantis būti politinių diskusijų ar debatų objektu. Visų pirma, prasminga atskirti dvi iš pirmo žvilgsnio galbūt sinonimiškas „skulptūros“ ir „paminklo“ sąvokas. Skulptūra įprastai suvokiama kaip erdvinis tūrinis objektas, atliekantis dekoratyvinę funkciją. Paminklas, būdamas erdviu tūriniu objektu, galbūt taip pat atliekančiu dekoratyvinę funkciją, su savo sąvokos kilme atsineša semantinę krūvį, kildinamą iš lotyniško veiksmažodžio *monere* –

priminti, atminti. Priminimo, atminimo dėmuo, kaip pažymi nemaža dalis Lietuvos tyrėjų, pavyzdžiui, Gintautas Tiškus⁹, Laimonas Briedis¹⁰, Rasa Čepaitienė ar Justinas Dementavičius, svarbus ir prancūzų, anglų, rumunų, italų, ispanų, portugalų, rusų ir kitose kalbose. Taigi sąvokos „paminklas“ etimologija „pritraukia“ su atmintimi, priminimu susijusį semantinį krūvį.

Čia kyla pagrįstas klausimas – ką paminklas turi paminėti arba atminti, kad savo buvimu ar buvimo tikimybe sukeltų politinius debatus. Kad atminimas ar priminimas paminkluose veiktų kaip politinis įrankis, politinės diskusijos potencialas, paminklas turi turėti du kertinius bruožus. Pirma, Charleso Merewetherio žodžiais tariant, paminklai, dalyvaujantys politiniuose ginčuose ir atliekantys tam tikras su politika susijusias funkcijas, pristato konkrečius (istorinius) teiginius, grįstus įvykio ar personalijos paminėjimu, atminimu¹¹. Paprastai tariant, paminklas, pretenduojantis į santykį su politika, turi būti skirtas istoriniam įvykiui, asmenybei ar tam tikrų asmenybių grupei paminėti. Tačiau šie įvykiai, asmenys ar jų grupės turi pasižymėti viena paprasta bendra savybe. Kaip išskiria Robinas Jeffrey, antras svarbus bruožas yra tas, kad paminklu reprezentuojamas įvykis ar asmuo turi būti realus ir tikras – jis negali būti antgamtinis ar pasižymėti antgamtinėmis galiomis¹², jis turi būti ne liaudies folkloro objektas, mitologinė būtybė ar kitas tam tikru istoriniu laikotarpiu neegzistavęs įvykis ar žmogus. Taigi viešosiose erdvėse stovinčių dekoratyvių skulptūrų tapsmas paminklais, „dalyvaujančiais“ politinėse diskusijose ir atliepiančiais su politika susijusius tikslus, turi

⁹ Tiškus G., „Kai kurie estetiniai aikščių formavimo aspektai ir jų identifikacijos Lietuvos miestuose“, *LOGOS* 85, 2015, p. 181–217.

¹⁰ Briedis L., „Vilniaus miškas: in memoriam“; Mikalajūnė E., Antanavičiūtė R., ed., *Vilniaus paminklai: kaitos istorija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, p. 16.

¹¹ Merewether Ch., „The Rise and Fall of Monuments“, *Grand Street* 68, 1999, p. 182–191.

¹² Jeffrey R., „What the Statues Tell: The Politics of Choosing Symbols in Trivandrum“, *Pacific Affairs, University of British Columbia* 53 (3), 1980, p. 484–502.

būti lydimas šių bruožų: apie politiškai galbūt reikšmingą paminklą, o ne dekoratyvią skulptūrą kalbama tada, kai paminklui priskiriama paminėjimo, atminimo paskirtis, per paminklą įtvirtintą paminėjimo, atminimo aktą, paminint, atmenant tam tikrus realius, tam tikru istoriniu laikotarpiu egzistavusius asmenis, asmenų grupes ar įvykius.

1.2. Paminklų ir politikos santykis: atmintis, tapatumas, galios santykiai

Siekiant tipologizuoti socialinių mokslų perspektyvoje tarptautiniu mastu taikomą paminklų ir politikos santykio aiškinimą, pasitelkiami klasikiniai teoriniai šio akademinio lauko autoriai ir praktinių atvejų Europoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje analizės. Formuojant teorines prielaidas, liudijančias paminklų veikimą politinėse darbotvarkėse, remiamasi Reinharto Kosellecko¹³, Sergiuszo Michalskio¹⁴, Aloiso Rieglio¹⁵ aiškinimu, kokias funkcijas atlieka paminklai, ir praktines, tarptautiniu mastu pripažįstamas analizes įgyvendinančių tyrėjų, tokių kaip Julietos Johnson ir Benjaminio Foresto, Robino Jeffrey, Arnoldo Bartetzky, Lisa'os Benton-Short, Sandina'os Begic ir Boriša'os Mraovico, Frederico Bellentani ir Mario Panico¹⁶ bei kitų darbai. Pabrėžtina, kad pateikiama paminklų

¹³ Plačiau žr.: Koselleck R., *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, Stanford: Stanford University Press, 2002.

¹⁴ Michalski S., *Public Monuments: Art in Political Bondage 1870–1997*, London: Reaktion Books, 1998.

¹⁵ Riegl A., „The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development“, Price N. S. etc. (ed.), *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, 1996, p. 69–83.

¹⁶ Plačiau su šiais autoriais ir jų darbais, pristatančiais paminklų veikimo politinėse darbotvarkėse perspektyvas, galima susipažinti: Forest B., Johnson J., „Unraveling the Threads of History: Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity in Moscow“, *Annals of the Association of American Geographers* 92 (3), 2002, p. 524–547; Jeffrey R., „What the Statues Tell: The Politics of Choosing Symbols in Trivandrum“, *Pacific Affairs, University of British Columbia* 53 (3), 1980, p. 484–502; Bartetzky A., „The Reconstruction of Destroyed Architectural Monuments in Central and Eastern Europe: Professional Discourses and Political Attitudes (1940s–2000s)“, *Open-*

ir politikos santykio matrica nepretenduoja į vienintelį, nekintamą ir absoliutų šio santykio sisteminimą. Vis dėlto, susisteminius bendras klasikinių autorių ir praktinių atvejų analizių, apimančių skirtingų laikotarpių – XX–XXI amžių sandūros ir pastarųjų dešimtmečių – pozicijas, identifikuojančias paminklų ir politikos santykį, ryškėja bendros atsikartojančios tendencijos, leidžiančios suklasifikuoti paminklų ir politikos santykio tipus.

Atsižvelgiant į minėtą akademinę literatūrą, susiejantią klasikinius ir šiuolaikinius paminklų ir politikos santykio aiškinimus, ryškėja tendencijos, numatančios paminklų veikimą įgyvendinant politinę darbotvarkę. Pagal tai, kaip ir kokias politines funkcijas, įgyvendinant politinę darbotvarkę, atlieka paminklai, išskirtini penki pagrindiniai akademinėje literatūroje¹⁷ vyraujantys politikos ir paminklų santykio tipai: 1) istorinės ir kolektyvinės atminties formavimas ir palaikymas; 2) dominuojančius galios santykius palaikančio naratyvo ir diskurso įtvirtinimas; 3) dominuojančio politinio elito legitimavimas; 4) tam tikros politinės bendruomenės telkimas ir edukavimas; 5) valstybės tapatumą pristatančio pasakojimo atskleidimas ir kūrimas, tai yra anksčiau išvardytos politinės darbotvarkės kryptys, kurias įgyvendinant dalyvauja paminklai, įprastai veikia ne pačios savaime, kitaip sakant, jų įgyvendinimas per paminklus virsta į valstybės tapatybę atskleidžiantį pasakojimą, kurį kuriant šiandien, remiantis Brianu S. Osborne'u, Geraintu B. Osborne'u, Euan Hague,

dition, <<https://books.openedition.org/cvz/8464>>, 2019 12 03; Benton-Short L., „Politics, Public Space and Memorials: The Brawl Mall on the Mall“, *Urban Geography* 27 (4), 2006, p. 297–329; Begic S., Mraovic B., „Forsaken Monuments and Social Change: The Function of Socialist Monuments in the Post-Yugoslav Space“, Moeschberger S. L., DeZalia R.A.P. (eds.), *Symbols that Bind, Symbols that Divide*, Switzerland: Springer International Publishing, 2014, p. 13–37; Bellentani F., Panico M., „The Meanings of Monuments and Memorials: Toward a Semiotic Approach“, *Punctum* 2 (1), 2016, p. 28–46; Bellentani F., Monuments and Memorials in Changing Societies: A Semiotic and Geographical Approach“, *Semioticon*, <<https://semioticon.com/semiotix/2018/03/monuments-and-memorials-in-changing-societies-a-semiotic-and-geographical-approach/>>, 2019 12 03, etc.

¹⁷ Į kokią akademinę literatūrą referuojama, plačiau žr. 13–16 ir 18 išnašose.

Edwardu H. Sebesta'a ar Renee Ater¹⁸, dalyvauja įvairios grupės ar veikėjai ir įvairių valdžios lygmenų atstovai.

1) Pirmojo tipo – istorinės ir kolektyvinės atminties formavimo ir palaikymo per paminklus – atveju dominuoja platus akademinis sutarimas: paminklus kaip istorinės ir kolektyvinės atminties raiškos vietas, simbolius ar elementus pristato tokie autoriai kaip Natalia Krzyzanowska, Katharyne Mitchell, Josephine Shaya, Ch. Merewetheris, Davidas Atkinsonas ir Denisas Cosgrove'as¹⁹ bei keletas kitų tyrėjų. Šios politinės darbotvarkės krypties veikimas labai paprastas: iš bendro valstybės istorinių įvykių ir istorinių veikėjų konteksto, įgyvendinant politinę darbotvarkę, atrenkami konkretūs asmenys ir įvykiai, kuriems suteikiamos dominuojančios, svarbiausios pozicijos. Tokie paminklai, minintys konkrečius istorinius asmenis, asmenų grupes ir (ar) įvykius, matomi kaip kertiniai istoriniai reliktai, kuriuos būtina atminti ir kurių atminimą būtina puoselėti kolektyviai. O jų atrankos procesas, išskiriantis juos iš bendros istorinių asmenų ir įvykių imties, yra paremtas apibrėžtų politinių tikslų siekimu. Tokiu pagrindu per konkrečių, sąmoningai, tendencingai atrinktų istorinių įvykių ir veikėjų protegavimą bei jų įpaminklinimą konstruojama istorinė ir kolektyvinė atmintis, nurodanti, kokie istoriniai momentai ir žmonės yra reikšmingiausi ir svarbiausi.

¹⁸ Apie skirtingų grupių dalyvavimą konstruojant, įtvirtinant ir palaikant valstybės tapatumą atskleidžiantį pasakojimą plačiau rašo, pavyzdžiui, Osborne B., Osborne G., „The Casteing of Heroic Landscapes of Power: Constructing Canada's Pantheon on Parliaments Hill“, *Material Culture Review* 60, 2004, p. 1–15; Ater R., „Slavery and Its Memory in Public Monuments“, *American Art* 24 (1), 2010, p. 20–23; Hague E., Sebesta E. H., „The Jefferson Davis Highway: Contesting the Confederacy in the Pacific Northwest“, *Journal of American Studies* 45 (2), 2011, p. 281–301.

¹⁹ Minėtos idėjos pristatomos šiuose ir kituose pristatytų autorių darbuose: Krzyzanowska N., „The Discourse of Counter-Monuments: Semiotics of Material Commemoration in Contemporary Urban Spaces“, *Social Semiotics* 26 (5), 2016, p. 465–485; Mitchell K., „Monuments, Memory and the Politics of Memory“, *Urban Geography* 24 (5), 2003, p. 442–459; Shaya J., „The Public Life of Monuments: The Summi Viri of the Forum of Augustus“, *American Journal of Archeology* 117 (1), 2013, p. 83–110; Merewether Ch., „The Rise and Fall of Monuments“, Atkinson D., Cosgrove D., „Urban Rhetoric and Embodied Identities: City, Nation, and Empire at the Vittorio Emanuele II Monument in Rome, 1870–1945“, *Annals of the Association of American Geographers* 88 (1), 1998, p. 28–49.

2) Antrasis paminklų ir politikos santykio tipas apibrėžiamas per politinės darbotvarkės įgyvendinimo funkciją, sietiną su noru įtvirtinti dominuojančius galios santykius palaikančią naratyvą ir diskursą. Tai reiškia, kad su tam tikrų istorinių asmenybių ir įvykių atminimu per paminklus yra susijęs ir tam tikrų vertybių, vertinimų, nuostatų, moralinių principų, teisingumo normų įtvirtinimas. Šitaip suformuojamas diskursas, implikuojantis mąstymo apie valstybę kryptį: nurodantis, kam verta priskirti valstybę kūrusių asmenų vaidmenį, kokias kovas vadinti valstybingumo liudytojomis, kokius tų kovų dalyvius suprasti kaip pagalbininkus, su kuriais prasminga vienytis, o kokius kaip potencialius priešininkus, kėlusius ir galbūt keliančius grėsmę valstybės tapatumui ar egzistencijai. Politinės darbotvarkės veikimą šiuo atveju puikiai atskleidžia B. Foresto ir J. Johnsono²⁰ aiškinimas, kai dominuojančius galios santykius palaikančio naratyvo ir diskurso įtvirtinimas, siejamas su politinę bendruomenę telkiančios, vienijančios sąmonės skatinimu, kai istorinių relikto atminimas, reprezentuojamas per paminklus, padeda pagrįsti dominuojančio politinio elito laikyseną, vidaus ir užsienio politikos sprendimus bei jų formavimą. Kitaip sakant, valstybės vykdoma vidaus ir užsienio politika, valdančiojo elito laikysena turi būti matoma tarsi sąmoningai atrinktų, įpaminklintų įvykių ar asmenų veiklos bei nuostatų tąsa: inicijuojant ir statant paminklus, siekiama surasti atramą politiniams sprendimams dabartyje.

3) Trečiasis santykio tipas atskleidžia, kad istorinių asmenų ar įvykių įpaminklinimas nėra neutralus – šis santykio tipas gali būti apibrėžiamas per dominuojančio politinio elito legitimavimą, inicijuojant, statant ar griaunant paminklus. Paminklų nereikėtų, jei jais nebūtų siekiama pagrįsti valstybės santvarkos, esamo valdžių atskyrimo principo, ideologinių politinio elito ar politinio elito grupių nuostatų. Anot J. Shaya'os, bendruomeninių vertybių ekspresija per paminklus pakloja palankų pamatą ne tik dominuojančius galios santykius palaikančio naratyvo ir diskurso įtvirtinimui, bet ir dominuo-

²⁰ Forest B., Johnson J., „Unraveling the Threads of History: Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity in Moscow“.

jančio režimo ir politinio elito vertinimui²¹. Tokį matymą sustiprina ir jau minėtų B. S. Osborne'o ir G. B. Osborne'o aiškinimas, kur paminklai matomi kaip galios sistemos dalis, tiksliau tariant, galios sistemos išraiška, susijusi su dominuojančiai galiai palankios socialinės sanglaudos skatinimu²². Todėl paminklų funkcija, susijusi su trečiuoju išskirtu santykio tipu – dominuojančio politinio elito legitimavimu, – nurodo, kad atrenkant istorinius relikтус, kuriuos reikia įpaminklinti, pasirenkami tokie istoriniai asmenys ir įvykiai, kurie patvirtina dominuojančio politinio elito, politinio elito grupių teisingumą, tinkamumą, jų veiksmų ir pasirinktos politinės krypties pagrįstumą. Čia reikėtų atkreipti dėmesį į antrojo ir trečiojo paminklų ir politikos santykio tipų atskyrimą. Nors paminklų funkcijos, apibrėžiančios antrąjį ir trečiąjį paminklų ir politikos santykio tipus, siejasi tarpusavyje ir viena kitą papildo, jų atskyrimas reikšmingas galvojant apie dvikryptį praktikų (šiuo atveju paminklų), dalyvaujančių formuojant tam tikrą politinį diskursą, pobūdį. Antrasis santykio tipas yra labiau *formuojantis* – tai yra nukreiptas į tam tikrą auditoriją, kuriai skirtas paminklas. O štai trečiasis tipas yra labiau *formuojamas* – orientuotas į paminklus inicijuojant, statant, nuverčiant dalyvaujančių politikos atstovų siekį pagrįsti savo sprendimus ir vykdomą politiką, tai yra legitimuoti save ir savo politinį veikimą.

4) Ketvirtasis paminklų ir politikos santykio tipas įtvirtina paminklų funkcijas, išryškėjančias įgyvendinant politinę darbotvarkę, kuria siekiama tam tikros politinės bendruomenės, įprastai valstybės piliečių, sutelkimo ir edukavimo – paminklai politizuojami per siekį sutelkti, suburti politinę bendruomenę ir ją edukuoti. Šis tipas labiausiai sietinas su požiūriu, kad paminklai neužima izoliuotos pozicijos, jie stovi ne vakuume, o tam tikroje sociopolitinėje aplinkoje – jie

²¹ Shaya J., „The Public Life of Monuments: The Summi Viri of the Forum of Augustus“, *American Journal of Archeology* 117 (1), 2013, p. 83–110.

²² Osborne B., Osborne G., „The Casteing of Heroic Landscapes of Power: Constructing Canada's Pantheon on Parliaments Hill“, *Material Culture Review* 60, 2004, p. 1–15.

visada, pasak J. Shaya'os²³, B. Foresto ar J. Johnsono²⁴, palaiko santykį su auditorija ir funkcionuoja per santykį su ja. Politinės bendruomenės telkimas, pavyzdžiui, Annie Kwai darbuose pristatomas per kolektyvinio intereso skatinimą, pasitelkiant paminklus: statant paminklus tam tikram įvykiui ar asmeniui, siekiama paskatinti politinę bendruomenę kolektyviai palaikyti tai, ko siekė, už ką kovojo paminklu pagerbtas asmuo ar įvykis²⁵. Paminklai į santykį su auditorija įsitraukia ne tik stovėdami viešosiose erdvėse: tai, kas įpaminklinama, dažniausiai yra integrali kitų praktikų, tokių kaip istorijos mokymas, valstybinių švenčių ar atmintinų progų minėjimas, dalis. Pasirenkami tam tikri istoriniai veikėjai, vienijantys, aplink save telkiantys politinę bendruomenę ir taip kuriantys jos tapatumą. Per paminklus atmenamų įvykių atranka moko atskirti „svarbiausius“ valstybės istorinius įvykius ir per tų istorinių įvykių atminimą diferencijuoti istorinę prasmę valstybei draugiškas bei priešiškas jėgas. Paminklai tampa sąmoningai suformuotos politinės minties išraiška, pristatančia politinę bendruomenę saistančius ir vienijančius simbolius. Paprastai tariant, per politinę bendruomenę telkiančią ir edukuojančią paminklų funkciją formuojamas žinojimas, kas tam tikrai politinei bendruomenei, jos kūrimuisi yra svarbu ir būdinga. O tas žinojimas, savo ruožtu, vėliau padeda priimti, „pagrįsti“ tam tikrus politinius sprendimus ir jų teisingumą bei jiems pritarti²⁶.

²³ Shaya J., „The Public Life of Monuments: The Summi Viri of the Forum of Augustus“.

²⁴ Forest B., Johnson J., „Unraveling the Threads of History: Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity in Moscow“.

²⁵ Kwai A., *Solomon Islanders in World War II*, Australia: ANU Press, 2017, p. 93–111.

²⁶ Šiuo atveju paprastu praktiniu pavyzdžiu galėtų tapti Karaliaus Mindaugo paminklas, sostinėje pastatytas 2003 metais. Karaliaus Mindaugo politinė figūra mokant istorijos, telkiant politinę bendruomenę, minint Mindaugo karūnavimo datą yra sietina su vakarietiškomis tendencijomis: ši istorinė asmenybė atnešė į Lietuvą krikščionybę, europietišką civilizaciją, dar XIII amžiuje tapo simboliu, liudijančiu Lietuvos judėjimą Vakarų, Vakarų Europos kryptimi. Šio paminklo atsiradimas Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą išvakarėse paliudija, kad prisijungimas prie Vakarų Europos šalių suburtos bendrijos yra natūrali Lietuvos valstybės egzistavimo tąsa, turinti ryšį su Karaliaus Mindaugo proteguotu Lietuvos judėjimu vakarietiškos kultūros link.

5) Penktasis analizuojamo santykio tipas nurodo, kad, atlikdami politinės darbotvarkės funkcijas, paminklai „dalyvauja“ formuojant, įtvirtinant, palaikant ar keičiant valstybės tapatumą kuriantį pasakojimą²⁷. Paminklai gali tapti politinės diskusijos objektu, nes jie prisideda prie valstybės tapatumo atskleidimo – jie reprezentuoja valstybės tapatumą pristatantį pasakojimą, dėl kurio skirtingos politinės grupės gali nesutarti. Politinės darbotvarkės įgyvendinimas per konkrečių paminklų inicijavimo, statymo ar pašalinimo procesus įprastai atliepia tam tikrus politinius tikslus, kurių siekia skirtingos paminklokūros procesuose dalyvaujančios grupės, kartu siekdamos reprezentuoti ir savo tapatumą. Paprastai tariant, kiekvieną paminklą galime skaityti kaip tekstą, o tokių tekstų visuma pasakoja tam tikros valstybės pasakojimą, atskleidžiantį tos valstybės tapatumą ir jį kuriant dalyvaujančius veikėjus, potencialius jų tikslus ir siekius bei tai, iš kokių naratyvų ir (ar) naratyvo dėmenų formuojamas bendras valstybės tapatumas. Svarbu atkreipti dėmesį, kad penktasis tipas gali būti suprantamas kaip apimantis prieš tai išvardytus tipus: plėtojant keturis prieš tai apibrėžtus paminklų ir politikos santykio tipus ar dalį jų, siekiama tam tikrų tikslų, kurių visuma atskleidžia valstybės tapatumą pristatantį pasakojimą.

Išskyrus penkis paminklų ir politikos santykio tipus, susijusius su skirtingomis paminklų funkcijomis, įgyvendinant politines darbotvarkes, gali kilti pagrįstas klausimas: jei per paminklus atmenami, paminimi realūs įvykiai ar asmenys, ar nepakanka kaip pagrindinę paminklokūros procesų funkciją apibrėžti istorinės ir kolektyvinės atminties formavimą, kodėl atminimo ir (ar) paminėjimo veiksmas

²⁷ Tokią akademinę poziciją pristato: Nientied P., Janku E., „Ambiguous Memorial Landscapes in Post-Socialist Cities: The Case of Tirana’s Pyramid“, *Italian Journal of Planning Practices* 9, 2019, p. 1–23; Atkinson D., Cosgrove D., „Urban Rhetoric and Embodied Identities: City, Nation, and Empire at the Vittorio Emanuele II Monument in Rome, 1870–1945“; Forest B., Johnson J., „Unraveling the Threads of History: Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity in Moscow“; Osborne B., Osborne G., „The Casteing of Heroic Landscapes of Power: Constructing Canada’s Pantheon on Parliaments Hill“ ir kiti tyrėjai.

žymi „daugiau“ nei vien istorinės ar kolektyvinės atminties formavimą? „Paminklai atlieka kur kas platesnes funkcijas nei tik atminties palaikymas“²⁸, – taip paminklų ir atminties santykį apibrėžia R. Koselleckas. Atmintis negali būti paminklokūros tikslas ir priežastis pati savaime: atmintis yra vienas iš kertinių elementų valstybės tapatybės formavimo ir jos įtvirtinimo procese bei „tarnauja kaip kuriantis, jungiantis ir tikslingas turinys, kurio pripildomas grupinis identitetas“²⁹. Kolektyvinė atmintis veikia kaip tam tikro kolektyvo identiteto išraiška³⁰, o tai, ką daryti su praeitimi, dažniausiai nusprendžiama valstybinės politikos lygmeniu: tapatybės formavimo procesas nemaža dalimi funkcionuoja per tai, ką siekiama priminti, o ką – nustumti į užmarštį³¹. Atminties politikos reikšmę tapatybės konstravimui, kalbėdamas apie valstybių ir jas sudarančių bendruomenių formavimą, akcentavo ir vienas pagrindinių tapatybės studijų grandų Benedictas Andersonas, nurodęs poreikį užkamšyti atminties spragas, atsiradusias tam tikromis istorinėmis sąlygomis³², tapatybės konstravimo procese. Taigi praktikos, per kurias formuojama atmintis, šiuo atveju paminklai, skirti atminti istorinį veikėją, veikėjus ar įvykį, negali būti atsieti nuo politinės darbotvarkės, kurios pagrindu kuriamas valstybės tapatumas ir atliekamos kitos paminklų ir politikos santykį liudijančios paminklų funkcijos. Šios funkcijos – istorinės ir kolektyvinės atminties formavimas ir palaikymas; dominuojančius galios santykius palaikančio naratyvo ir diskurso įtvirtinimas; dominuojančio politinio elito legitimavimas; politinės bendruomenės

²⁸ Koselleck R., *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, p. 28.

²⁹ Wang Z., *Memory Politics, Identity and Conflict*, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, p. 11–12.

³⁰ Hirst W., Fineberg I., „Psychological Perspectives on Collective Memory and National Identity: The Belgian Case“, *Memory Studies* 5 (1), 2011, p. 86–95.

³¹ Aguilar P., Humlebeck C., „Collective Memory and National Identity in the Spanish Democracy: The Legacies of Francoism and the Civil War“, *History & Memory* 14 (1/2), 2002, p. 121–164.

³² Anderson B., *Įsivaizduojamos bendruomenės*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 226.

telkimas ir edukavimas; valstybės tapatumo reprezentavimas ir (ar) atskleidimas – net ir jas analizuojant atsietai nuo paminklų, yra diskusijų ir nesutarimų objektas. Skirtingais politikos lygmenimis, skirtingose visuomenės grupėse, skirtingų politikos veikėjų nesutariama, kaip šios funkcijos turi būti įgyvendintos, todėl, kai šių funkcijų įgyvendinimui pasitelkiami paminklai, jie įgyja politinį krūvį ir gali virsti politinių nesutarimų, politinių diskusijų objektu.

2. Paminklų ir politikos santykis Lietuvoje: politikos vengianti retorika, atmintis ir miesto tapatumas

Paminklų, skirtų atminti istorinius įvykius ar veikėjus, taigi pretenduojančių konstruoti ir perduoti su politika susijusias reikšmes, klausimas Lietuvoje keliamas jau tris dešimtmečius. Viešojoje erdvėje, visuomeninėse organizacijose, LR Seime verdančios diskusijos turi ryšį ir su Lietuvos akademinio lauko tendencijomis, ryškėjančiomis kone dešimtmetį: paminklai tampa ne tik diskusijų ir nesutarimų, bet ir akademinų analizų objektu. Akademinėje erdvėje gana aktyviai veikia Rasa Antanavičiūtė, Dangiras Mačiulis, Eglė Mikalajūnė, Giedrė Jankevičiūtė, R. Čepatienė, Tomas Grunskis, Audrius Novickas, Daiva Citvarienė, Rimantas Buivydas ir kiti tyrėjai. Nors esami paminklų tyrimai Lietuvoje negali būti apibrėžiami kaip tiesioginės paminklų ir politikos santykio ar paminklų politiškumo analizės, būtent akademinėje erdvėje per tyrimuose keliamus klausimus bei gaunamas išvadas paminklų ir politikos santykis ir yra reflektuojamas: išsiskleidžia kelios galimą paminklų ir politikos tarpusavio ryšį detalizuojančios, aiškinančios kryptys, dominuojančios Lietuvos akademiniam diskurse.

Analizuojant akademinį diskursą, Lietuvoje įtvirtinantį kalbėjimą apie paminklus ir galimą jų santykį su politika, ryškėja tam tikros savitos tendencijos. Ieškant paminklų ir politikos santykio, pagrindinis dėmesys neretai sutelkiamas į kaitos momentus: žvelgiant į skirtingus istorinius laikotarpius, ieškoma konkrečiu laikotarpiu atsiradusių pa-

minklų, antrame plane paliekant keletą skirtingų istorinių laikotarpių „pergyvenusius“ paminklų ar atstatytų paminklų klausimą, kuris itin ryškus užsienio autorių, tokių kaip B. Foresto ir J. Johnsono, S. Begic ir B. Mraovico, P. Nientied ir E. Janku, nagrinėjusių paminklus posovietinės transformacijos kontekste, darbuose. Kaip paminklai keitėsi, keičiantis politiniam režimui, aiškina visa plejada tyrėjų: R. Antanavičiūtė, Viktorija Žilinskaitė, Živilė Mikailienė kaitą fiksuoja sostinėje, D. Mačiulis atskleidžia paminklų kaitą Šiauliuose, paminklų kaitos, keičiantis režimui, aspektą pabrėžia G. Tiškus, D. Citvarienė, R. Buivydas, R. Čepaitienė. Jei čia žvelgtume iš teorinėje darbo dalyje apibrėžtos paminklų kaip valstybės tapatumą atskleidžiančių ir pristatančių praktikų perspektyvos, matytume, kad greta kaitos motyvo, keičiantis režimui ar politiniam elitui, gana stiprias pozicijas užima stabilumo elementas. Kai tam tikras valstybės tapatumas, nesvarbu, per kokias praktikas jis yra konstruojamas, tampa įtvirtintas ir dominuojantis, jis tampa santykinai stabilus³³, todėl, pasikeitus režimui ar politiniam elitui, tapatybės perkonstravimo procesas gali pasižymėti ne tik kaitos, bet ir stabilumo momentais – kažkas, liudijantis ankstesnio režimo egzistenciją, neretai yra inkorporuojamas į naują tapatybinį pasakojimą. Praktinė kaitos ir stabilumo momentų „sugyvenimo“ per paminklus kuriamame valstybės tapatumo pasakojime išraiška paaiškinama, pavyzdžiui, D. Atkinsono ir D. Cosgrove'o pristatytoje Viktoro Emanuelio II paminklo, stovinčio Romos centre, analizėje³⁴, atskleidžiančioje, kaip, perrašant reikšmes ar papildant jau esamas, tas pats monumentas sėkmingai veikia skirtingais – suvienytos Italijos, fašistinės Italijos ir demokratinės Italijos – laikotarpiais.

³³ Plačiau apie stabilumo ir kaitos aspektus konstruojant valstybės tapatumą žr., pavyzdžiui, Aggestam L., „A Common Foreign and Security Policy: Role Conceptions and the Politics of Identity in the EU“, Aggestam L., Hyde-Price A. (eds.), *Security and Identity in Europe*, London: Macmillan, 2000, p. 86–115 arba Katzenstein P. J., „Introduction: Alternative Perspectives on National Security“, Katzenstein P. J. (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University, 1996.

³⁴ Atkinson D., Cosgrove D., „Urban Rhetoric and Embodied Identities: City, Nation, and Empire at the Vittorio Emanuele II Monument in Rome, 1870–1945“.

Kita reikšminga tendencija yra susijusi su tam tikra retorine strategija, pristatant galimą paminklų ir politikos santykį. Ši retorinė strategija galėtų būti apibrėžta kaip tiesioginio politinių tikslų įvardijimo nutylėjimas – paminklai atlieka politines funkcijas, joms priskiriamas vaidmuo politinėje darbotvarkėje, vis dėlto retoriniu lygmeniu tai nėra aiškiai įvardijama. Tarkime, užsienyje aktyviai paminklų analizės įgyvendinantys F. Bellentani ir M. Panico, apibrėždami paminklų dimensijas greta materialios ir simbolinės dimensijos, kaip atskirą, o kartu ir atitinkamų analizės įrankių reikalaujančią dimensiją išskiria politinę paminklų dimensiją. Apibrėždami, koks paminklas pretenduoja tapti dalyvaujančiu konstruojant politinę mintį, politinių tikslų siekimą per paminklus aiškiai įvardija ir jau minėti R. Jeffrey bei Ch. Merewetheris ir kiti tyrėjai. Panašu, kad Lietuvoje vengiama kalbėti ne tik apie konkrečius politinius tikslus, dėl kurių galbūt atsiranda konkretūs paminklai, bet ir apibrėžti paminklų funkcijas kaip politines funkcijas, kaip tam tikros politikos rezultatą. Tai liudija plačiai vartojamos „valdžios“, „ideologijos“, „galios“ sąvokos: V. Žilinskaitei paminklai yra „valdžios monumentai“, D. Citvarienei – „galios įrankiai“, R. Antanavičiūtė pasakoja apie „valdžią kaip paminklų statytoją“, pasak R. Buivydo, paminklai yra „ideologijų vizualinė raiška“, o, anot G. Tiškaus, „ideologiniai akcentai“ etc.³⁵ Tokią retorinę strategiją, besišalinančią tiesioginės politikos sąvokos, galbūt lemia dominuojančios analitinės perspektyvos: paminklai aktyviausiai analizuojami iš urbanistinių, kultūrologinių, atminties studijų perspektyvų, būtent iš šių analitinių perspektyvų gvildenami ir politiniai – galimo paminklų santykio su politika – klausimai.

³⁵ Pavyzdžiui: Žilinskaitė V., „Lithuanian Code: Captures of History in Vilnius City Scapes“, *Informacijos mokslai* 45, 2008, p. 90–96; Citvariene D., „Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje“, *Darbai ir dienos* 49, 2008, p. 165–195; Buivydas R., „Viešųjų erdvių transformacija Lietuvos miestuose“, *LOGOS* 66, 2011, p. 132–141; Tiškus G., „Kai kurie estetiniai aikščių formavimo aspektai ir jų identifikacijos Lietuvos miestuose“, *LOGOS* 85, 2015, p. 181–217; Antanavičiūtė R., *Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse*, Vilnius: Lapas, 2019, p. 22.

Remiantis Lietuvos akademinio diskursu ir atsižvelgiant į jame vyraujančias tendencijas, galima išskirti šiuos analizuojamame lauke egzistuojančius politikos ir paminklų santykio tipus, įgalinančius paminklo tapsmą politinės diskusijos, politinių nesutarimų objektu: 1) urbanistinė perspektyva, supolitinanti paminklą, pasitelkiant viešųjų erdvių analizę; 2) kultūrologinė perspektyva, paminklų ir politikos santykį apibrėžianti per kultūros politikos prizmę; 3) istorinės, kolektyvinės, kultūrinės atminties formavimas per paminklus; 4) miesto tapatumo kūrimas, pasitelkiant paminklus; 5) iš anksto apibrėžto istorinio naratyvo / pasakojimo paieška paminkluose. (Palyginimui, bet nesiekiant ieškoti tiesioginių analogijų, apibendrinta Lietuvos ir teoriniu lygmeniu išskirtų, akademinė užsienio literatūra grįstų politikos ir paminklų santykio tipų matrica pateikiama lentelėje³⁶.)

1) Pirmąjį politikos ir paminklų santykio tipą detalizuojančios urbanistinės perspektyvos atveju neretai apsiribojama viešosios erdvės ir joje stovinčio paminklo santykio aprašymu; analizuojama, kokią reprezentacinę žinią siunčia tam tikra viešoji erdvė su joje stovinčiu paminklu; nagrinėjamas viešosios erdvės planavimo ir užpildymo klausimas bei galimas sociokultūrinių aplinkybių poveikis objektams, pavyzdžiui, paminklams, kurių pripildoma viešoji erdvė³⁷; į centrinę analizės poziciją iškeliant būtent viešąją erdvę. Tokia tendencija matyti, pavyzdžiui, T. Grunskio, Skaidros Trilupaitytės, Gintauto Tiškaus, A. Novickio, R. Buivydo, Sigito Saladžinsko tyrimuose. Urbanistinėje perspektyvoje įprastai nagrinėjamas viešosios erdvės politiškumas, įskaitant paminklą, kaip viešosios erdvės dalį: V. Žilinskaitė monumentus mato kaip „galios veidrodžius“³⁸, G. Tiškus pripažįsta, kad jie neretai yra politinės galios išraiška³⁹, R. An-

³⁶ Žr. 85 p.

³⁷ Novickas A., „Naujausi paminklų pavidalai Vilniaus miesto centrinės dalies aikštėse“, *Urbanistika ir architektūra* 33 (3), 2009, p. 145–157.

³⁸ Žilinskaitė V., „Lithuanian Code: Captures of History in Vilnius City Scapes“.

³⁹ Tiškus G., „Lukiškių aikštės Vilniuje reprezentacinių savybių tyrimas“, *Mokslas – Lietuvos ateitis* 10, 2018, p. 1–7.

tanavičiūtės tyrimuose monumentams priskiriama „konsoliduojančio politinio ženklavimo“ samprata⁴⁰, o R. Čepaitienė fiksuoja ideologinių manipuliacijų miesto viešąja erdve precedentus, „pasinaudojant urbanistinėmis struktūromis ir jose skleidžiamais ideologiniais pranešimais, sukurti ir išlaikyti tam tikrą grupinio tapatumo ribą“⁴¹. Tačiau kalbėjimas apie galbūt tiesioginius politinius tikslus dažniausiai lieka plačiau neanalizuojamas, politikos ir paminklų santykį priimant kaip duotybę, bet ne detalesnės analizės reikalaujantį aspektą, įtraukiantį klausimus apie tai, kokiomis kryptimis gali vystytis politikos ir paminklų santykis, kokias politines reikšmes kuria viešosiose erdvėse stovintys paminklai ir koks yra jų ryšys su kitais įpaminklintais istoriniais veikėjais ar įvykiais bei kokio lygmens – valstybinio, savivaldos – politinius tikslus jie galbūt padeda pasiekti. Žvelgiant apibendrintai, skirtingų (politinių) veikėjų ar jų grupių veikimas ir galbūt skirtingų tikslų siekimas per paminklus, užsienyje akcentuojamas B. Osborne'o ir G. Osborne'o, R. Ater, E. Hague, E. H. Sebesta'os, Lietuvos tyrimuose savo vietos neranda.

2) Antrasis išskirtas tipas paminklų ir politikos santykio aiškinimui pasitelkia kultūrologinę perspektyvą. Šiuo atveju tyrimai itin dažnai sietini su paveldosauga ir ją atliepiančia problematika, tačiau kartu fragmentiškai, neaiškinant politinių paminklų reikšmių ir jų konstravimo proceso, implikuoja ir tiesioginį paminklų ir politikos ryšį, sąlyčio tašku dažniausiai nurodant kultūros politiką. Paveldosauginius aspektus pasitelkia, pavyzdžiui, D. Mačiulis, Monika Lileikė, R. Čepaitienė⁴². Nors paminklų ir politikos santykį kildinant

⁴⁰ Antanavičiūtė R., *Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse*.

⁴¹ Čepaitienė R., „Miestas kaip ideologinis tekstas: teoriniai ir interpretaciniai aspektai“, Nikžentaitis A. (ed.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 83.

⁴² Mačiulis D., „Monumentali lokaliai atminties raiška Lietuvos provincijoje 1926–1940“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 24, 2016, p. 20–33; Lileikė M., „Archaeologinio paveldo suvokimas ir teisinis reglamentavimas Lietuvoje 1940–1944“, *Kultūros paminklai* 21, 2017, p. 19–25; Čepaitienė R., „Nuo monumento prie smūtkelio: atmintis ir kasdienybė paminkluose“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 5 (14), 2005, p. 171–188.

iš kultūros politikos, kurios formavimas ir įgyvendinimas gali sukelti potencialių nesutarimų ir diskusijų, šių nesutarimų ir diskusijų objektu paverčiant paminklus, kaip kultūros politikos įgyvendinimo įrankius, kultūros politika funkcionuoja kaip neabejotina politinės darbotvarkės išraiška, kokių konkrečių politinių tikslų, formuojant kultūros politiką ir į ją įtraukiant paminklų statymo ar pašalinimo klausimus, siekiama, nesiaiškinama. Kultūros politikos pagrindu ir tikslu šią kryptį atliepiančiuose tyrimuose neretai tampa siekis formuoti ir palaikyti istorinę, kolektyvinę ar kai kuriais atvejais kultūrinę atmintį. Atminties ir kultūros politikos simbiozės, pabrėžiamos R. Antanavičiūtės bei A. Novicko, kuris sieja „atminties įprasminimo sprendimus su kultūros atributais“⁴³, politinę prigimtį taikliai apibrėžia Indrė Minsevičiūtė, sovietinių Antrojo pasaulinio karo monumentų tyrime atminties kultūrų formavimo strategijas siejanti su vertybiniais konfliktais⁴⁴.

3) Istorinės ir (ar) kolektyvinės atminties formavimo procesai – tai trečiasis, kiekybine prasme Lietuvos akademiniame lauke dominuojantis paminklų ir politikos santykio aiškinimo tipas. Prieigos tašku, paminklų ir politikos sąveiką kildinant iš atminties studijų perspektyvos, laikomas Pierre'o Norra atminties vietų aiškinimas⁴⁵, atminties vietoms kaip simboliniam bendruomeninių atsiminimų paveldui priskiriant ir paminklus. Būtent atminties studijų lauke veikia ir populiariausi, žinomiausi paminklus analizuojantys darbai: Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė 2013 metais išleistame ir 2014 metais bei 2016 metais perleistame gide „Vilniaus skulptūrų kelias“ siekia „pasekti, kaip atrodo nepriklausomos Lietuvos atminties politika“⁴⁶; atminties

⁴³ Novickas A., „Naujausi paminklų pavidalai Vilniaus miesto centrinės dalies aikštėse“, *Urbanistika ir architektūra* 33 (3), 2009, p. 145–157.

⁴⁴ Minsevičiūtė I., „Sovietiniai antrojo pasaulinio karo monumentai Vilniuje: konkuruojančių diskursų analizė“, magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2015, p. 11, 75.

⁴⁵ Nora P., „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“, *Special Issue: Memory and Counter-Memory* 26, 1989, p. 7–24.

⁴⁶ Marcišauskytė-Jurašienė J., *Vilniaus skulptūrų kelias: kultūrinis gidas*, Vilnius: Modernaus meno centras, 2013, p. 7.

politiką per praėjusio šimtmečio devintą ir dešimtą dešimtmetį, naujų paminklų statymo, tarpukario paminklų atstatymo ir sovietinių monumentų griovimo pavyzdžius analizuoja ir D. Citvarienė, pabrėždama paminklų kaip „atminties politikos ženklų“ reikšmę⁴⁷; apie siekį užčiuopti atminties kultūros istoriją kalba ir jau minėta naujausia R. Antanavičiūtės knyga „Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse“; atminties studijų perspektyva, derinama su viešųjų erdvių teorinėmis priegomis, taikoma ir tos pačios autorės kartu su bendraautore E. Mikalajūne išleistoje knygoje „Vilniaus paminklai: kaitos istorija“, analizuojant Vilniaus paminklus kaip kolektyvinės atminties įamžinimo praktikas⁴⁸. Iš atminties vietos perspektyvos Kauno memorialinius paminklus nagrinėja Lina Baltutytė⁴⁹. O bene stambiausia studija, kurioje tarp analizės objektų pakliūva ir paminklai, yra istoriko Alvydo Nikžentaičio sudaryta, vykdančią projektą „Atminties kultūra Lietuvoje“, įgyvendinta studija „Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas“⁵⁰. Studijos straipsnių rinkinyje dirbama atminties – atminties kultūrų ir atminties politikos – bei urbanizmo akademinėse perspektyvose, analitinėje plotmėje pagrindinį vaidmenį teikiant praeities vaizdinių panaudojimui (dažniausiai miesto) viešosiose erdvėse. Apibendrinant galima teigti, kad atminties studijų analizės išties nemažą dėmesį skiria funkcijoms, besisiejančioms su Lietuvoje dominuojančio politinio elito darbotvarka: siekiama išsaugoti istorinę tautos atmintį⁵¹; ženklinti „visuomenėje vyraujančias vertybines nuostatas, požiūrį į praeitį ir dabartį“⁵²; veikti kaip „sociopolitinės galios įrankiams, kuriais legitimuojama valdžia, konstruojama individuali ir grupinė

⁴⁷ Citvarienė D., „Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje“.

⁴⁸ Mikalajūnė E., Antanavičiūtė R., p. 29.

⁴⁹ Baltutytė L., „Atminties vietų įprasminimas sovietmečiu: Kauno memorialiniai paminklai“, magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.

⁵⁰ Nikžentaičis A., ed., *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

⁵¹ Trimonienė R., „Paminklai sovietinio genocido aukoms ir rezidencijos dalyviams atminti Lietuvoje“, *Atminties vietos*, 2006, p. 180–202.

⁵² Novickis A., „Naujausi paminklų pavidalai Vilniaus miesto centrinės dalies aikštėse“.

atmintis⁵³; per paminklus įkvepiama jaunoji karta, įkūnijamos tam tikros vertybės⁵⁴; jie skirti „suvienyti ir surinkti“⁵⁵, o kartu reprezentuoti nacionalinę idėją⁵⁶ bei „išlaikyti tam tikrą grupinio tapatumo ribą“⁵⁷. Šis Lietuvoje egzistuojantis paminklų ir politikos santykio tipas turi ryšį su teorinėje dalyje išskirtu pirmuoju tipu – istorinės ir kolektyvinės atminties formavimu ir palaikymu per paminklus. Vis dėlto atminties vaidmuo Lietuvos tyrimų atveju, lyginant su teorinėje dalyje išskirtu paminklų ir politikos santykį aiškinančiu istorinės ir kolektyvinės atminties formavimo ir palaikymo tipu, kokybiškai skiriasi. Užsienio tyrimų atveju, per paminklus įgyvendinant atminties formavimo procesus, pabrėžiama, kad atminties formavimas yra implikuojamas aiškiai apibrėžtų politinių tikslų ir neretai, sekant, pavyzdžiui, R. Kosellecku, tampa vienu iš valstybės tapatumo konstravimo įrankių. Lietuvos atveju istorinė, kolektyvinė ar kai kurių autorių minima kultūrinė atmintis neretai tampa tarsi pagrindine paminklokūros priežastimi ir savaiminiu tikslu. Tai iliustruoti gali, pavyzdžiui, Mildos Jakulytės-Vasil įgyvendintas tyrimas⁵⁸, kuriame kalbama apie Holokausto paminklų ir sovietinių paminklų konkurenciją Lietuvoje. Nors tyrime fiksuojama minėtų paminklų konkurencija, klausimai, dėl kokių priežasčių, įskaitant ir politines priežastis, ši konkurencija atsiranda, nekeliama. Apskritai, užsienio atveju labai aiškiai pripažįstama, kad paminklas, kaip pabrėžia J. Shaya, A. Kwai ar Kanados monumentus tiriantys B. S. Osborne’as ir G. B. Osborne’as, per atminimo ar paminėjimo aktą nėra neutralus, o politinis paminklų krūvis Lietuvos atveju pagrindinio dėmesio sulaukia, kalbant apie sovietmečio monumentalistiką, bet ne apie demokratinės santvarkos metais pastatytus paminklus.

⁵³ Citvarienė D.

⁵⁴ Čepaitienė R., „Nuo monumento prie smūtkelio: atmintis ir kasdienybė paminkluose“.

⁵⁵ Ten pat.

⁵⁶ Grunskis T., „Apie kai kurias šiuolaikinių aikščių formavimo tendencijas Lietuvoje“, *Urbanistika ir architektūra* 33 (3), 2009, p. 135–144.

⁵⁷ Čepaitienė R., „Miestas kaip ideologinis tekstas: teoriniai ir interpretaciniai aspektai“.

⁵⁸ Jakulytė-Vasil M., „Lietuvos Holokausto paminklų istorija ir jų įtaka istorinei atminčiai“, *Kultūros paminklai* 17, 2013, p. 133–143.

4) Ketvirtasis santykio tipas – miesto tapatumas, kurį puikiai apibrėžia ir Lietuvos kontekste apibendrina R. Antanavičiūtė, įgyvendintą sostinės viešųjų erdvių ir jose stovinčių paminklų tyrimą apibūdindama kaip „tapatybės teorijos terminų taikymą, tiriant miestovaizdį“⁵⁹. Pirmojoje straipsnio dalyje apibrėžus paminklų ir politikos santykio tipus ryškėjo paminklų įtrauktis, konstruojant, įtvirtinant, palaikant ar perkonstruojant valstybės tapatumą atskleidžiantį pasakojimą, kurio koncepciją plėtoja J. Johnsonas ir B. Forrestas, D. Atkinsonas ir D. Cosgrove’as ar J. Shaya, Lietuvos akademiniame diskurse paminklai neretai aiškinami kaip miesto tapatumo kūrėjai ir (ar) liudytojai. Paminklai, kaip priemonės miesto identitetui kurti, Lietuvoje pristatomi gana aktyviai, o politinių įtampų šaltiniai šiuo atveju bene dažniausiai sietini su skirtingomis miesto tapatumo sampratomis ir išsiskiriančiomis jų įgyvendinimo alternatyvomis. Analizuojant miesto tapatumą kaip paminklų ir politikos santykio tipą, ryškėja, kad pagrindinis dėmesys Lietuvoje skiriamas sostinės ir ypač centrinių sostinės erdvių paminklams⁶⁰, keletas atliktų tyrimų analizuoja Kauno⁶¹ ir Klaipėdos⁶² paminklus, D. Mačiulis savo darbuose per kolektyvinės atminties prizmę gana aktyviai nagrinėja Šiaulių miesto paminklus. Bandymų tyrinėti regionų skulptūras yra D. Mačiulio ir R. Čepaitienės publikacijose⁶³, kuriose paminklų atrankos kriterijumi tampa „provincijos“ sąvoka. Apie centrinių ir

⁵⁹ Antanavičiūtė R., *Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse*, p. 23.

⁶⁰ R. Antanavičiūtės knyga *Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse*, R. Antanavičiūtės ir R. Mikalajūnės knyga *Vilniaus paminklai: kaitos istorija*, J. Marcišauskytės-Jurašienės sudarytas *Vilniaus skulptūrų kelio gidas*, A. Novickio tyrimai, S. Trilupaitytės publikacijos, R. Buivydo analizės etc.

⁶¹ Pavyzdžiui, Lina Baltutytė, Dangiras Mačiulis.

⁶² Apie Klaipėdos paminklų analizės užsimenama A. Nikžentaičio sudarytoje knygoje, Irenos Šutinienės publikacijoje.

⁶³ Mačiulis D., „Monumentali lokalios atminties raiška Lietuvos provincijoje 1926–1940“, *Acta humanitara universitatis Saulensis* 24, 2016, p. 20–33. Taip pat Čepaitienė R., „Nacionalinis pasakojimas versus lokalios istorijos: kultūrinės atminties raiška Lietuvos provincijoje“, Nikžentaitis A. (ed.), *Atminties daugiastuoksnisumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 229–264.

periferinių miestų santykį, „ekspluatuojant atminimo figūras“, kalba ir Vasilijus Safronovas, nurodantis, kad „skirtinguose miestuose gyvenančios bendruomenės tam tikrais laikotarpiais įprasmina savo miestuose tas pačias atminimo figūras“⁶⁴. Atkreiptinas dėmesys, kad didieji Lietuvos miestai, tarp kurių neabejotinai dominuojančią poziciją užima Vilnius, tokio pobūdžio tyrimuose diktuoja ir tam tikrus metodologinius sprendimus, tai yra funkcionuoja ir kaip pagrindinis paminklų atrankos kriterijus, atveriantis erdvę kalbėjimui ne apie valstybės tapatybę, su kuria, remiantis teorinėmis priegomis ir užsienio analizėmis, gali būti siejami paminklai, bet apie miesto tapatumą. „Miesto veido konstravimas per viešųjų erdvių formavimą“⁶⁵; „vietos identiteto kūrimas“ miesto kontekste⁶⁶; miesto tapatumas⁶⁷; miesto aikščių statusas, kuriamas per jose stovinčius paminklus⁶⁸; mieste kuriamas vietos tapatumas⁶⁹; ženklų, kuriuos mieste kūrė ir paliko skirtingos ideologijos, analizė⁷⁰ – tokie išskirtinai su miesto, bet ne su valstybės tapatumu susiję aiškinimai dažniausiai figūruoja Lietuvos paminklų studijose, kalbančiose apie paminklų ir tapatybės santykį.

5) Paminklų ir politikos santykio aiškinimas per iš anksto apibrėžto naratyvo / pasakojimo paiešką apibrėžia penktąjį tipą, kai, apibrėžus aiškius politinius laikotarpius, monumentalistikoje ieškoma materialių konkretaus politinio režimo ar laikotarpio išraiškų. Šiuo atveju laikomasi prielaidos, kad egzistuoja su išlygomis monolitiš-

⁶⁴ Nikžentaitis A., ed., *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, p. 35.

⁶⁵ Mačiulis D., „Kolektyvinė atmintis ir miesto įvaizdis: Šiaulių atvejis“, *Acta humanitativa universitatis Saulensis* 9, 2009, p. 218–234.

⁶⁶ Žilinskaitė V.

⁶⁷ Trilupaitytė S., „Viešojo kultūros, vartojimo ar kultūringo vartojimo erdvė? Vilniaus atvejis“, *LKTI*, <<http://www.lkti.lt/LKT/pdf/2/82-102%20S.%20Trilupaityte%20LKT%202.pdf>>, 2019 08 01.

⁶⁸ Novickas A.

⁶⁹ Čepaitienė R., „Miestas kaip ideologinis tekstas: teoriniai ir interpretaciniai aspektai“.

⁷⁰ Mikailienė Ž., „Kultūrinės atminties raiška Vilniuje sovietmečiu: tarp lietuviškumo ir sovietiško“, Nikžentaitis A. (ed.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 199–215.

kas ir nuoseklus tautinio atgimimo, sovietmečio, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK), tarpukario ar kito istorinio politinio laikotarpio pasakojimas, kurio ieškoma paminkluose. Išskirtinai daug dėmesio Lietuvoje sulaukia sovietmetis: sovietmečio monumentalistikos savo magistro darbuose ieško L. Baltutytė ir I. Minsevičiūtė⁷¹, lietuviškumo ir sovietiškumo sovietmečio reliktuose ieško Ž. Mikailienė. Ryškios tautinio atgimimo, LDK ir tarpukario naratyvų paieškos paminkluose, kur, pavyzdžiui, D. Mačiulis fiksuoja tarpukario pasakojimui būdingus bruožus, sujungdamas tautinio atgimimo ir LDK naratyvų linijas⁷². Atgimimo laikotarpio, apimančio devintą–dešimtą dešimtmečius, ideologiniai konstruktai viešajame diskurse, įkaitant ir paminklus, domina D. Citvarienę⁷³, XX amžiaus tautinio atgimimo sąjūdžio įkvėptus memorialinius paminklus analizuoja Ilona Burinskaitė⁷⁴. Išskiriami konkretaus laikotarpio pasakojimai kartu žymėjo ir tam tikrą politinės raidos etapą, istoriškai ir politiškai reikšmingus įvykius, o kartu ir apskritai konkretų laikotarpį atitinkantį politinį būvį, kas, savo ruožtu, supolitina ir pačius paminklus, tampančius materialia konkretaus pasakojimo išraiška. Atsispiriant nuo teoriniu lygmeniu išskirtų politikos ir paminklų santykio tipų, akcentuotina, kad aptariamo pobūdžio tyrimai Lietuvoje turi tiesioginių sąsajų su tapatybės sąvoka. Tačiau, skirtingai nei pirmojoje – teorinėje tipologinės analizės – dalyje, kur akcentuojamas dinamiškas tapatumo konstravimo procesas, kuriame dalyvauja skirtingi dalyviai, o pats tapatybinis pasakojimas susideda iš skirtingų linijų, skirtingų tarpusavyje „sugyvenančių“ pasakojimų, Lietuvos atveju ryškėja tenden-

⁷¹ Minsevičiūtė I., „Sovietiniai Antrojo pasaulinio karo monumentai Vilniuje: konkuruojančių diskursų analizė“; Baltutytė L., „Atminties vietų įprasminimas sovietmečiu: Kauno memorialiniai paminklai“.

⁷² Plačiau žr. Mačiulis D., „Kolektyvinė atmintis ir miesto įvaizdis: Šiaulių atvejis“; Nikžentaitis A., ed., *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*.

⁷³ Citvarienė D., „Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje“.

⁷⁴ Burinskaitė I., „Lietuvių memorialiniai paminklai svetimšalių darbuose“, *Lietuvos etnologija* 7 (35), 2002, p. 89–103.

*Lentelė. Paminklų ir politikos santykio tipai bei jų ypatybės**

Teorinis lygmuo, grįstas užsienio autorių darbais		Lietuvos atvejais, grįstas Lietuvos akademinio diskurso analize	
Tipas	Koncepcijos turinys	Tipas	Koncepcijos turinys
Istorinės ir kolektyvinės atminties formavimas ir palaikymas	Iš bendros istorinių veikėjų ir įvykių imties selektyviai atrinkami konkretūs įvykiai ir asmenys, kuriems suteikiamos dominuojančios pozicijos	Urbanistinė perspektyva	Nagrinėjamas viešosios erdvės politiškumas, įskaitant paminklą, kaip viešosios erdvės dalį
Dominuojančius galios santykius palai-kančio naratyvo ir diskurso įtvirtinimas	Per dominuojančių įvykių ir veikėjų atranką siekiamą įtvirtinti tam tikras vertybes, principus, nuostatas, normas	Kultūrologinė perspektyva	Aiškinami politiniai paveldosaugos aspektai ir kultūros politika kaip paminklokūros procesų lėmėjas
Dominuojančio politinio elito legitimavimas	Įvykių ir (ar) asmenų, atmenamų per paminklus, atranka ir virsmas paminklais legitimuoja dominuojančio politinio elito elgseną – politinius sprendimus	Istorinės, kolektyvinės, kultūrinės atminties formavimas	Paminklai suprantami kaip praeities vaizdinių naudojimas, dažniausiai ieškant simboli- nių konkretaus laikotarpio paminklinio ženklavimo pavyzdžių
Politinės bendruomenės telkimas ir edukavimas	Įtvirtinami „svarbiausi“ istoriniai relikvai, per kuriuos nurodomi priešiški ir draugiški, vienijantys ir skaidantys politiniai įvaizdžiai	Miesto tapatumo kūrimas, atskleidimas	Per paminklus analizuojamas miesto „veido“, tapatumo konstravimas, miesto identiteto paieška
Valstybės tapatumo reprezentavimas ir (ar) atskleidimas	Paminklai kaip politinės darbotvarkės įgyvendini- mo įrankiai atsiranda ir veikia ne patys savaime – jie konstruoja ir atskleidžia valstybės tapatumą pristatantį pasakojimą	Konkretaus („didžiojo“) pasakojimo / naratyvo paieška	Konkretų istorinį naratyvą / pasakojimą (dažniausiai atgimimo, LDK, tarpukario, sovietmečio) liudijančių paminklų paieška

* Pabrėžtina, kad abiem atvejais išskirtose paminklų ir politikos santykio tipų matricose tipai yra tarpusavyje susiję. Tai yra paminklo ir politikos santykis praktiniu atveju gali sutapti ne su vienu išskirtu tipu.

cija ieškoti monolitiško, iš viršaus nuleidžiamo konkretaus tapatybinio pasakojimo, neieškant, kaip skirtingi pasakojimai sugyvena tarpusavyje, koks yra skirtingiems politiniams laikotarpiams ir juos atspindintiems naratyvams skirtų paminklų tarpusavio santykis kokybine ir kiekybine prasme⁷⁵.

Išvados

Lietuvos viešosios erdvės diskusijos pripažįsta paminklų politiškumą ir paminklus neretai paverčia politinių diskusijų ir (ar) nesutarimų objektu. Tačiau šios diskusijos ir nesutarimai neatskleidžia, kokios paminklų savybės ir funkcijos įgalina jų politiškumą ir paverčia juos politinių debatų objektu. Diskutuojant apie paminklus politiniu lygmeniu, viešojoje Lietuvos diskusijoje nėra aiškiai apibrėžta, kas paverčia paminklus politinių diskusijų objektu. Atsakymą į šiuos klausimus padiktuoti gali akademinis diskursas, kuriame reflektuojamas paminklų buvimas ir (ar) veikimas socialiniame pasaulyje: straipsnyje laikomasi prielaidos, kad akademinis diskursas išskleidžia ir paaiškina paminklų ir politikos santykį bei leidžia išskirti šio santykio tipus.

Teoriniu lygmeniu, susiejant klasikinius autorius ir šiuolaikines užsienyje įgyvendintas paminklų veikimo socialiniame pasaulyje analizes, skiriami šie penki paminklų ir politikos santykio tipai: 1) istorinės ir kolektyvinės atminties formavimas ir palaikymas; 2) dominuojančius galios santykius palaikančio naratyvo ir diskurso įtvirtinimas; 3) dominuojančio politinio elito legitimavimas; 4) tam tikros politinės bendruomenės telkimas ir edukavimas; 5) valstybės

⁷⁵ Vienas iš nedaugelio panašų tikslą įgyvendinti siekiančių tyrimų yra jau minėtas tyrimas, pristatomas M. Jakulytės-Vasil publikacijoje „Lietuvos Holokausto paminklų istorija ir jų įtaka istorinei atminčiai“, kuriame autorė analizuoja Holokausto paminklus, skirdama dėmesio ir Holokausto bei sovietinių represijų konkuravimui, statant paminklus, tačiau išvadose daugiausia remiamasi tik paminklais, reprezentuojančiais šiuos įvykius Rainiuose ir Vištytyje. Žr. Jakulytė-Vasil M., „Lietuvos Holokausto paminklų istorija ir jų įtaka istorinei atminčiai“, *Kultūros paminklai* 14, 2013, p. 133–143.

tapatybę atskleidžiančio pasakojimo kūrimas, atskleidimas ir reprezentavimas. Pabrėžtina, kad, vadovaujantis akademinė literatūra, politinės diskusijos ir nesutarimų objektu gali tapti ne visos skulptūros. Dažniausiai politizuojamos skulptūros, apibrėžiamos „paminklo“ sąvoka, kai paminklas atlieka paminėjimo, atminimo funkciją, o per paminkle įtvirtintą paminėjimo, atminimo aktą paminimi, atmenami tam tikri realūs, tam tikru istoriniu laikotarpiu egzistavę asmenys, asmenų grupės ar įvykiai.

Atlikus Lietuvos akademinio diskurso analizę, dėl akcentuojamo paminklų kaitos, sietinos su režimo pokyčiais, motyvo ir retorinės strategijos, nutylinčios tiesiogiai politinius paminklokūros tikslus, išryškėjo tam tikros skirtys, atribojančios Lietuvoje egzistuojantį paminklų ir politikos santykio aiškinimą nuo aiškinimo, vyraujančio teoriniu lygmeniu. Apibrėžtina tokia Lietuvoje egzistuojanti paminklų ir politikos santykio tipologija: 1) urbanistinė perspektyva, supolitinantį paminklą, pasitelkiant viešųjų erdvių analizę; 2) kultūrologinė perspektyva, paminklų ir politikos santykį apibrėžianti per kultūros politikos prizmę; 3) istorinės, kolektyvinės, kultūrinės atminties formavimas per paminklus; 4) miesto tapatumo kūrimas, pasitelkiant paminklus; 5) apibrėžto istorinio naratyvo / pasakojimo paieška paminkluose. Išskirti paminklų ir politikos santykio Lietuvoje tipai turi ryšį su politiniais tikslais ir politinės darbotvarkės užduotimis, tokiomis kaip viešųjų erdvių planavimas ir pripildymas; kultūros politikos formavimas; istorinės, kolektyvinės, kultūrinės atminties konstravimas; miesto tapatumo kūrimas; tam tikrų istorinių naratyvų protegavimas. Skirtingais politikos lygmenimis, tai yra nacionalinės ir savivaldos politikos lygmenimis, skirtingose visuomenės grupėse, tarp skirtingų politikos veikėjų nesutariama, kaip šios funkcijos ir (ar) tikslai turi būti įgyvendinti bei realizuoti, todėl, kai jiems įgyvendinti pasitelkiami paminklai, šie įgyja politinį krūvį ir turi potencialo virsti politinių nesutarimų, politinių diskusijų objektu.

Skirtingai nei užsienio akademinėje literatūroje, Lietuvoje prie politinių paminklų funkcijų pereinama ne tiesiogiai, ieškant, kaip po-

litika reiškiasi, kokie politiniai tikslai įgyvendinami per paminklus, bet atsispiriant nuo urbanistikos, kultūrologijos ir atminties studijų disciplinų. Savitai Lietuvoje funkcionuoja ir politikos bei paminklų santykio, kylančio dėl per paminklus konstruojamos istorinės, kolektyvinės, kultūrinės atminties, aiškinimas. Užsienio tyrimuose pripažįstama, kad per paminklus konstruojama atmintis neretai atliepia konkrečius politinius tikslus. Lietuvoje kaip politinis tikslas pristatomas pats atminties formavimo procesas. Skirtinga ir tapatumo, konstruojamo, įtvirtinamo ir palaikomo per paminklus, samprata. Teoriniu lygmeniu paminklai matomi kaip dalyvaujantys valstybės tapatumą atskleidžiančiame ir formuojančiame pasakojime, apimančiame skirtingus naratyvus ir skirtingus naratyvų kūrėjus, prisidedančius prie paminklokūros procesų. Lietuvoje pagrindinis dėmesys skiriamas miesto identiteto įtvirtinimui, pasitelkiant paminklus arba iš anksto apibrėžtų, nuoseklių tam tikrą istorinį politinį naratyvą atitinkančių paminklų paiešką.

Literatūra ir šaltiniai

- Aggestam L., „A Common Foreign and Security Policy: Role Conceptions and the Politics of Identity in the EU“, Aggestam L., Hyde-Price A. (eds.), *Security and Identity in Europe*, London: Macmillan, 2000, p. 86–115.
- Aguilar P., Humlebeck C., „Collective Memory and National Identity in the Spanish Democracy: The Legacies of Francoism and the Civil War“, *History & Memory* 14 (1/2), 2002, p. 121–164, <<https://doi.org/10.1353/ham.2002.0001>>.
- Anderson B., *Įsivaizduojamos bendruomenės*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Antanavičiūtė R., *Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse*, Vilnius: Lapas, 2019.
- Bartetzky A., „The Reconstruction of Destroyed Architectural Monuments in Central and Eastern Europe: Professional Discourses and Political Attitudes (1940s–2000s)“, *Openedition*, <<https://books.openedition.org/cvz/8464>>, 2019 12 03.
- Ater R., „Slavery and Its Memory in Public Monuments“, *American Art* 24 (1), 2010, p. 20–23, <<https://doi.org/10.1086/652738>>.
- Atkinson D., Cosgrove D., „Urban Rhetoric and Embodied Identities: City, Nation, and Empire at the Vittorio Emanuele II Monument in Rome, 1870–1945“, *Annals of the Association of American Geographers* 88 (1), 1998, p. 28–49, <<https://doi.org/10.1111/1467-8306.00083>>.

- Baltutytė L., „Atminties vietų įprasminimas sovietmečiu: Kauno memorialiniai paminklai“, magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.
- Begic S., Mraovic B., „Forsaken Monuments and Social Change: The Function of Socialist Monuments in the Post-Yugoslav Space“, Moeschberger S. L., DeZalvia R.A.P. (eds.), *Symbols that Bind, Symbols that Divide*, Switzerland: Springer International Publishing, 2014, p. 13–37, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-05464-3_2>.
- Bellentani F., „Monuments and Memorials in Changing Societies: A Semiotic and Geographical Approach“, *Semioticon*, <<https://semioticon.com/semiotix/2018/03/monuments-and-memorials-in-changing-societies-a-semiotic-and-geographical-approach/>>, 2019 12 03.
- Bellentani F., Panico M., „The Meanings of Monuments and Memorials: Toward a Semiotic Approach“, *Punctum 2* (1), 2016, p. 28–46, <<https://doi.org/10.18680/hss.2016.0004>>.
- Benton-Short L., „Politics, Public Space and Memorials: The Brawl Mall on the Mall“, *Urban Geography 27* (4), 2006, p. 297–329, <<https://doi.org/10.2747/0272-3638.27.4.297>>.
- BNS, „Kultūros viceministrė: nereikėtų skubėti statyti Vyčio paminklą Lukiškių aikštėje“, *BNS*, <<https://www.delfi.lt/veidai/kultura/kulturos-viceministre-nereiketu-skubeti-statyti-vycio-paminkla-lukiskiu-aiksteje.d?id=73420974>>, 2019 11 30.
- Burinskaitė I., „Lietuvių memorialiniai paminklai svetimšalių darbuose“, *Lietuvos etnologija 7* (35), 2002, p. 89–103.
- Citvarienė D., „Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje“, *Darbai ir dienos 49*, 2008, p. 165–195.
- Čepaitienė R., „Nacionalinis pasakojimas versus lokalios istorijos: kultūrinės atminties raiška Lietuvos provincijoje“, Nikžentaitis A. (ed.), *Atminties daugiasluksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 229–264.
- Čepaitienė R., „Nuo monumento prie smūtkelio: atmintis ir kasdienybė paminkluose“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos 5* (14), 2005, p. 171–188.
- Dementavičius J., „Atsiminti negalima užmiršti: paminklų politiškumo klausimu“, Radžvilas V. (ed.), *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
- Forest B., Johnson J., „Unraveling the Threads of History: Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity in Moscow“, *Annals of the Association of American Geographers 92* (3), 2002, p. 524–547, <<https://doi.org/10.1111/1467-8306.00303>>.
- Given L. M., ed., „Typological analysis“, *SAGE*, <<https://methods.sagepub.com/reference/sage-encyc-qualitative-research-methods/n472.xml>>, 2019 11 30.
- Grunskis T., „Apie kai kurias šiuolaikinių aikščių formavimo tendencijas Lietuvoje“, *Urbanistika ir architektūra 33* (3), 2009, p. 135–144, <<https://doi.org/10.3846/13921630.2009.33.135-144>>.

- Hague E., Sebasta E. H., „The Jefferson Davis Highway: Contesting the Confederacy in the Pacific Northwest“, *Journal of American Studies* 45 (2), 2011, p. 281–301, <<https://doi.org/10.1017/s0021875811000089>>.
- Hirst W., Fineberg I., „Psychological Perspectives on Collective Memory and National Identity: The Belgian Case“, *Memory Studies* 5 (1), 2011, p. 86–95, <<https://doi.org/10.1177/1750698011424034>>.
- Jakulytė-Vasil M., „Lietuvos Holokausto paminklų istorija ir jų įtaka istorinei atminčiai“, *Kultūros paminklai* 14, 2013, p. 133–143.
- Jeffrey R., „What the Statues Tell: The Politics of Choosing Symbols in Trivandrum“, *Pacific Affairs, University of British Columbia* 53 (3), 1980, p. 484–502, <<https://doi.org/10.2307/2757305>>.
- Katzenstein P. J., „Introduction: Alternative Perspectives on National Security“, Katzenstein P. J. (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University, 1996.
- Koselleck R., *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, Stanford: Stanford University Press, 2002.
- Krzyzanowska N., „The Discourse of Counter-Monuments: Semiotics of Material Commemoration in Contemporary Urban Spaces“, *Social Semiotics* 26 (5), 2016, p. 465–485, <<https://doi.org/10.1080/10350330.2015.1096132>>.
- Kwai A., *Solomon Islanders in World War II*, Australia: ANU Press, 2017, p. 93–111.
- Laurinavičienė B., „Kovos laukas – Lukiškių aikštė“, *Verslo žinios*, <<https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2018/04/30/kovos-laukas--lukiskiu-aikste>>, 2019 11 30.
- Lileikė M., „Archeologinio paveldo suvokimas ir teisinis reglamentavimas Lietuvoje 1940–1944“, *Kultūros paminklai* 21, 2017, p. 19–25.
- Mačiulis D., „Monumentali lokalios atminties raiška Lietuvos provincijoje 1926–1940“, *Acta humanitara universitatis Saulensis* 24, 2016, p. 20–33.
- Mačiulis D., „Kolektyvinė atmintis ir miesto įvaizdis: Šiaulių atvejis“, *Acta humanitara universitatis Saulensis* 9, 2009, p. 218–234.
- Marcišauskytė-Jurašienė J., *Vilniaus skulptūrų kelias: kultūrinis gidas*, Vilnius: Modernaus meno centras, 2013.
- Merewether Ch., „The Rise and Fall of Monuments“, *Grand Street* 68, 1999, p. 182–191.
- Michalski S., *Public monuments: Art in Political Bondage 1870–1997*, London: Reaktion Books, 1998.
- Mikailienė Ž., „Kultūrinės atminties raiška Vilniuje sovietmečiu: tarp lietuviškumo ir sovietiško“, Nikžentaitis A. (ed.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 199–215.
- Mikalajūnė E., Antanavičiūtė R., ed., *Vilniaus paminklai: kaitos istorija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
- Minseviciūtė I., „Sovietiniai Antrojo pasaulinio karo monumentai Vilniuje: konkuruojančių diskursų analizė“, magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2015.

- Mitchell K., „Monuments, Memory and the Politics of Memory“, *Urban Geography* 24 (5), 2003, p. 442–459, <<https://doi.org/10.2747/0272-3638.24.5.442>>.
- Nientied P., Janku E., „Ambiguous Memorial Landscapes in Post-Socialist Cities: The Case of Tirana’s Pyramid“, *Italian Journal of Planning Practices* 9, 2019, p. 1–23.
- Nikžentaitis A., ed., *Atminties daugiasluksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.
- Nora P., „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“, *Special Issue: Memory and Counter-Memory* 26, 1989, p. 7–24.
- Novickas A., „Naujausi paminklų pavidalai Vilniaus miesto centrinės dalies aikštėse“, *Urbanistika ir architektūra* 33 (3), 2009, p. 145–157, <<https://doi.org/10.3846/13921630.2009.33.145-157>>
- Osborne B., Osborne G., „The Casteing of Heroic Landscapes of Power: Constructing Canada’s Pantheon on Parliaments Hill“, *Material Culture Review* 60, 2004, p. 1–15.
- Riegl A., „The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development“, Price N. S. etc. (eds.), *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, 1996, p. 69–83.
- Shaya J., „The Public Life of Monuments: The Summi Viri of the Forum of Augustus“, *American Journal of Archeology* 117 (1), 2013, p. 83–110, <<https://doi.org/10.3764/aja.117.1.0083>>.
- Shanken A., „Research on Monuments and Memorials“, *Researchgate*, <https://www.researchgate.net/publication/28083379_Research_on_Memorials_and_Monuments>, 2019 08 10.
- Tiškus G., „Kai kurie estetiniai aikščių formavimo aspektai ir jų identifikacijos Lietuvos miestuose“, *LOGOS* 85, 2015, p. 181–217, <<https://doi.org/10.3846/mla.2018.1314>>.
- Tiškus G., „Lukiškių aikštės Vilniuje reprezentacinių savybių tyrimas“, *Mokslas – Lietuvos ateitis* 10, 2018, p. 1–7.
- Trilupaitytė S., „Viešoji kultūros, vartojimo ar kultūringo vartojimo erdvė? Vilniaus atvejis“, *LKTI*, <<http://www.lkti.lt/LKT/pdf/2/82-102%20S.%20Trilupaityte%20LKT%20.pdf>>, 2019 08 01.
- Trimonienė R., „Paminklai sovietinio genocido aukoms ir rezidencijos dalyviams atminti Lietuvoje“, *Atminties vietos*, 2006, p. 180–202.
- Valatkienė L., „Pasityčiojimas iš paminklo patriarchui – išdidintas ir su romėniška toga“, *Delfi.lt*, <www.delfi.lt/veidai/kultura/pasityciojimas-is-paminklo-patriarchui-isdidintas-ir-su-romeniska-toga.d?id=70399730>, 2019 11 30.
- Wang Z., *Memory Politics, Identity and Conflict*, Cham: Palgrave Macmillan, 2018.
- Wikander O., „The Hebrew Consecutive Waw as a North West Semitic „Augment“: A Typological Comparison with Indo-European“, *Vetus Testamentum* 60 (2), 2010, p. 260–270, <<https://doi.org/10.1163/004249310x12597406253409>>.
- Žilinskaitė V., „Lithuanian Code: Captures of History in Vilnius City Scapes“, *Informacijos mokslai* 45, 2008, p. 90–96.